

MUSTAFA ERDOĞAN'IN ATASÖZÜ VE DEYİM SÖZLÜKLERİNE KATKILARI

Nail TAN

Yakın dönemde, atasözü ve deyim sözlüklerimize girmemiş söz varlıklarımızı derlemeye, araştırmaya başlayınca gördük ki bu konudaki söz dağarcığımızın yaklaşık dörtte biri dışarıda kalmış. Sözlük hazırlayıcılar, genellikle işin kolayına kaçmış, yüzlerce halk kültürü derlemesinden yeterince yararlanmamıştır. “Yeterince” kelimesini nezaketen kullanıyoruz. Aslında “hiç yararlanılmamıştır” veya “çok az yararlanılmıştır” dememiz daha doğru olurdu. TDK'nin *Bölge Ağzlarında Atasözü ve Deyimler* yayını (Kaçalın, 2016) bilindiği gibi 1952-59 ve kısmen sonraki yıllarda çoğu eğitimci gönüllü derleyicilerin gönderdiği derleme fişleri değerlendirilerek hazırlanmıştır.

Halk ağzından, kaynak kişiler vasıtasıyla halk bilimci akademisyen veya gönüllü derleyiciler tarafından derlenen yazıya geçirilen atasözü ve deyimler içinde 2017 Türk Dili Yılı'nı kutladığımız şu günlerde, Türkçenin zenginliğini, ifade gücünü gösteren öyle güzel örnekler var ki... İnsan, bu güzelliklerin neden sözlüklere yansımadığına hem şaşırıyor hem de üzülüyor...

Ülkemizde halk kültürü derlemelerine en çok eğitimciler ilgi göstermişlerdir. Genellikle, köy ilkokulu öğretmenleriyle orta dereceli okul Türkçe ve edebiyat öğretmenleri asıl görevlerinin ya-

nına bir de halk kültürü derlemeciliğini eklemişlerdir. Hiçbir zorlama olmadan, gönüllülük bağlamında... Bu konuda en güzel örneklerden biri, emekli Türkçe, edebiyat öğretmeni Mustafa Erdoğan'dır. Konya Ereğlisi'nin Zengen köyünde 1940 yılında dünyaya gelen Erdoğan, İvriz İlköğretmen Okulu ve Selçuk Eğitim Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü mezunu bir eğitimci. 1959-1987 yılları arasında Siirt ve Konya'daki ilkokul ve orta dereceli okullarda öğretmenlik yaparak emekliye ayrılmış. Emeklilik döneminde beş yıl kadar da özel dersane öğretmenliği yapmış. Öğretmenliğinin yanı sıra Türkçe ve edebiyat öğretmeni

olmanın verdiği cesaretle halk kültürü, özellikle de mahallî kelime, atasözü ve deyim derlemelerine yönelmiş. Mesleki hayatının önemli bir bölümünü Konya Ereğlisi'nde geçirdiğinden derleme alanı olarak bu ilçe ve köyleriyle komşu ilçelerin bazı köylerini seçmiş. Kırk yılı aşkın sürede yaptığı derlemeleri yakın yıllarda üç kitapta toplamış:

Ereğli Yöresinden Derlemeler Sözlüğü, İzmir 2008, 380 s.

Ereğli Yöresinden Derleme Deyimler Sözlüğü, İzmir 2011, 358 s.

Ereğli Yöresinden Derleme Atasözlerinden Seçmeler, İzmir 2016, 148 s.

İkinci ve üçüncü kitabı, atasözü ve deyim araştırmalarımız dolayısıyla bizi yakından ilgilendirmektedir. Önce ikinci kitabı ele almak istiyoruz. Kitaba, 1962-1964 yılları arasında iki ders yılı birlikte Van Alparslan İlköğretmen Okulunda Edebiyat Grubu Öğretmenliği yaptığımız Cavit Gültekin bir *Sunuş* yazmış (s. III-VI). Gültekin, dil devrimi çerçevesinde deyim derlemelerinin önemini vurgulayıp İvriz İlköğretmen Okulundan sınıf arkadaşı Erdoğan'ın 3000'den fazla deyim derleyerek anlamlarını açıkladığı, hatta cümle içinde kullandığını da belirtmiş.

Kitabına bir "Ön Söz" yazan derleyici (s. VII-VIII) önce Türkçenin deyim zenginliğine değinmiş, sonra da Ereğli deyimlerinin bazı özelliklerini vurgulamıştır. Bu konudaki görüşleri şu paragrafta özetlenmiştir denilebilir: "Bu sözlükteki deyimlerin bir kısmı, Ereğli yöresinin dışında başka bölge-

lerde de kullanılmaktadır. Bu durum, ekinel/kültürel iletişimin doğal bir sonucudur. Bir kısmı TDK tarafından da derlenmiş olan bu deyimler, Ereğli yöresinde ya farklı biçimlerde ya da farklı anlamlarda kullanılmaktadır ki, bu sözlüğü özgün yapan özelliğidir. Ancak, bu sözlükteki deyimlerin büyük bir bölümü hiçbir kaynağa girmemiştir.” Derleyici, Ön Söz’de ayrıca gelecek uyarı ve eleştirilerle sözlüğünü geliştireceğini, eksiklerini tamamlayacağını belirterek iyi niyetli bir araştırmacı olduğunu da göstermiştir. Biz de bu beyanından cesaretle bazı uyarı, önerilerde bulunacağız.

“Ön Söz”ün ardından yazarın, derleyicinin kaynak belirtmeden hazırladığı “Deyim Nedir?” başlıklı bölüm gelmekte (s. IX-XIX). Önemli ölçüde Ömer Asım Aksoy’un TDK yayını kitaplarından yararlanılarak yazıldığı anlaşılan bu bölümde, Konya Ereğlisi ağzının temel özelliklerinin belirtilmiş olması dikkate değer bir husus. Ancak Aksoy’un TDK dışındaki deyim sözlüklerinin başında yaptığı açıklamalarda görüldüğü gibi (Aksoy, 1991: 471) sonraları deyim anlayışını değiştirdiği, ilk sözlüğündeki bazı deyimleri ayıkladığını da unutmamak gerekir. Bu bakımdan kaynak gösterilmesi, ayrı bir önem daha taşımaktadır. Diğer yandan, sözlüğün en önemli eksikliği, sözlerin hangi köy ve kaynak kişiden, hangi tarihte derlendiğinin belirtilmemiş olmasıdır. Şüphesiz, Erdoğan’ın ilk derleme yıllarında, halk kültürü derleme metot/yöntem ve teknikleriyle ilgili yayınlar yeterince çok ve yaygın değildi. 1980 sonrasında bu tür yayınlar çoğaldı, kolaylıkla ulaşılabilecek duruma geldi. Metot yönünden kusuruna rağmen, Erdoğan’ın sözlüğünü, içinde sözlüklere girmemiş birçok deyim ve çeşitlemesini barındırması açısından önemsiyoruz. Liste vermekten ileri gitmeyen pek çok deyim derlemesinin yanında, sözlerin anlamlarının açıklanması, hatta cümle içinde kullanılmasını göstermesi sözlüğün metot kusurunu kısmen ortadan kaldırmaktadır.

Kitapta, deyim olarak yer verilen söz varlıklarının arasına bazı atasözlerinin karıştığını da görmekteyiz. Bazı örnekler:

- **Herkesin bir derdi var, değirmencinin su derdi var.* (s. 182)
- **Hoha var öküz durdurur, hoha var zelve kırdırır.* (s. 184)
- **Oğlu bir değil, ocağı kör değil.* (s. 266)
- **Sac tava geldi hamur kalmadı, ev düzen aldı ömür kalmadı.* (s. 285)
- **Ün olsun da un olmasın.* (s. 325)
- **Vaktinde gerekti tımar, öldü eşek kaldı semer.* (s. 328)
- **Yamalık küsüp gitse iğne iplik geri çağırır.* (s. 335)

**Yorgun öküze ıslık bahane.* (s. 348)

Mustafa Erdoğan'ın derlediği deyimler içinde, sözlüklere hiç girmeyenler bulunduğu gibi çeşitleme veya anlamı az çok farklı olanlar da göze çarpmaktadır. Sözlük hazırlayıcıların, bütün söz varlıklarını inceleyip değerlendirmesinde yarar vardır. Biz, sözlüğün önemini belirtmek açısından “H” harfiyle başlayanlar arasından sadece yedi deyim seçtik ve bunların TDK'nin *Bölge Ağzlarında Atasözleri ve Deyimler* yayını ile içinde en çok deyim bulunduğu inandığımız Ömer Asım Aksoy, Dr. Ahmet Turan Sinan, Muhittin-Dr. Ahmet Can Bilgin, Ertuğrul Saraçbaşı, Prof. Dr. İsmail Parlatur ve Metin Yurtbaşı'nın hazırladığı sözlüklerle karşılaştırdık. Söz konusu sözlüklerde yer almayan bu deyimler şunlardır:

Hatırı ısırgan olmak (s. 176): Çok üzücü bir olayın etkisi altında olmak.

Hayrına soluk solumamak (s. 178): Hep zararlı, olumsuz işler yapmak.

Hele ağzına hele gözüne etmek (s. 178): Aşağılamak, aşırı derecede eleştirmek, kötölemek.

Hem katırcılık yapmak hem dinli imanlı ölüm beklemek (s. 179): Yaptığı işe uygun olmayan iyi bir sonuç beklemek.

Heybeyi bozup torba yapmak (s. 182): Elindeki kıt olanaklarla yeni olanaklar yaratmak.

Ho denen yere düşmek (s. 184): Uyarıları dinlemeyip aksini yapmak.

Hoca çok güzel okuyor ya, babam elden gidiyor (s. 184): Söylenen güzel sözler avutmuyor, gerçekleri değiştirmiyor.

Eğitimci Erdoğan'ın atasözü derlemelerinin yer aldığı ikinci kitaba da yine meslektaşı Cavit Gültekin “Sunuş”, kendisi de “Ön Söz” yazmış. Atasözleriyle ilgili genel bilgilerin verildiği bölümün (s. VII-XIV) ardından bu defa derleyicinin anne ve babası için yazdığı iki şiir yer almış (s. XVI-XX) çünkü derleyici en çok atasözü ve deyimini anne ve babasından derlemiş. Kitabın sonunda da atasözü ve deyimlerden alınan ilhamla yazılmış “Gence Öğüt I-II” (s. 144-147) şiirleri bulunmakta.

Atasözleri kitabında derleyicinin bazı uyarıları dikkate alarak son sayfada (s. 148), iki kaynak kişinin adını (anne ve babası) yazması ve “Ayranacı, Karapınar, Halkapınar ve Ereğli köyleri halkı” açıklaması yetersiz de olsa metot yönünden bir gelişmedir. Ayrıca bu sayfaya 12 kitaptan oluşan bir kaynakça eklenmiştir. Bu türden derleme kitaplarında en doğru yöntem, derlenen sözün numarasını kaynak kişinin önünde göstermektir.

1478 atasözünün yer aldığı üçüncü kitaptaki sözler içinde, sözlüklere girmiş söz varlıkları çoğunluğu oluşturmaktadır. Bununla birlikte, az çok anlam veya söyleniş farklılığı gösteren sözleri ve yörede kullanılan ancak Türkiye’de yaygın atasözlerini sözlüğüne almakla derleyici doğru olanı yapmıştır çünkü kitap yörenin atasözü dağarcığını ortaya koymak amacıyla hazırlanmıştır. Sözlükte, belli başlı atasözü sözlüklerine girmemiş %10-20 arasında söz varlığının bulunduğu memnuniyetle görülmektedir. Çeşitlemelerin her biri, değerli söz varlıklarımızdır.

Kitapta, sözlüklere girmemiş atasözlerini ararken bazı deyimlerin atasözü gibi değerlendirildiğini de gördük. Birkaç örnek verelim:

Acımdan karnı guruldar, başına nergis bağlar. (s. 2)

Deli bir değil bağlayasın, ölü bir değil ağlayasın. (s. 39)

En akıllısı Deli Bekir, o da değirmende yoğurt öğütüyor. (s. 52)

İslandım kurudum sel beni neyler; ellendim bellendim el beni neyler? (s. 71)

Karadağ’ın katırı, ne bilsin gönül hatırı? (s. 84)

Ne davul ister, ne düdük, durmaz oynar kel güdük. (s. 103)

Kitabın önemini, değerini hiç şüphesiz atasözü sözlüklerine ya hiç girmemiş ya da çeşitlemesi yer almış söz varlıkları oluşturmaktadır. Bu bağlamda, belli başlı atasözü sözlükleriyle karşılaştırmamız sonucunda seçtiğimiz yedi atasözünü örnek olarak sunacağız. İçinde en çok söz varlığı barındırdığına inandığımız, taradığımız belli başlı atasözü sözlükleri şöyle sıralanabilir: TDK’nin *Bölge Ağızlarında Atasözleri ve Deyimler* yayını; Ömer Asım Aksoy, Nurettin Albayrak, Feridun Fazıl Tülbentçi, Prof. Dr. İsmail Parlatur ve Metin Yurtbaşı’nın hazırladığı sözlükler. Bu sözlüklerde yer almayan yedi atasözü, derleyicinin verdiği anlamlarıyla birlikte şunlardır:

Aklın varsa akla uy, aklın yoksa atasözüne uy. (s. 7)

“Olaylardan ders alıp yaşamına düzen veremiyorsan, atasözleri en iyi yol göstericidir.”

Allah, ivmez devmez, ihmale koymaz. (s. 9)

“İlahi adalet geç de olsa bir gün mutlaka uygulanır.”

Bunalanın burnu sıkılmaz (s. 28).

“İnsanların mutlu, huzurlu zamanları olduğu gibi sıkıntılı, bunalımlı günleri de vardır. Eğitimli, kültürlü, insancıl kişiler; sıkıntılı, bunalımlı kişilere yardımcı olurlar.”

Dışarıda köy gayreti, içeride soy gayreti. (s. 42)

“Kişi önce en yakınından başlayarak hısımlarını, daha sonra da çevresini, bölgesini düşünür.”

Ecel, kaş ile göz/göz ile kaş arasındadır. (s. 47)

“Ölümün ne zaman, nereden geleceği belli olmaz. Her an her yerde gelebilir.”

El bedende kaşınan yeri bilir. (s. 48)

“İnsan, rahatsızlığının nedenini, nereden geldiğini iyi bilir.”

Eşeğe; “Gülü tanır mısın?” demişler; “Bir kez yedim, tadı yoktu.” demiş.

“Kişiler, her varlığı kendi kültür düzeylerine, anlayışlarına göre değerlendirirler.”

Sonuç olarak söylemek gerekirse Mustafa Erdoğan; atasözü ve deyim araştırmacılarına, sözlük hazırlayıcılarına zengin bir malzeme sunmuştur. Gönül isterdi ki halk bilimi derleme yöntem ve tekniklerine uygun şekilde derlenmiş olsun... Yine de önemi, değeri inkâr edilemez. İki kitaptaki atasözü ve deyimler; Türkçenin temel özelliklerine, Türk halkının düşünce yapısına uygun söz varlıklarıdır. Asla, masa başında yazıldığı, uydurulduğu düşünülemez. Erdoğan'ın kitaplarının yeni baskılarında daha titiz davranacağına inancımız tamdır.

Kaynaklar

AKSOY, Ömer Asım (1991), *Deyimler Sözlüğü*, 6. bs., İstanbul, s. 457-1131. İnkılap Kitabevi. (5969 deyim)

_____ (2013), *Atasözleri Sözlüğü*, 7. bs., İstanbul, 486 s., İnkılap Kitabevi. (2667 atasözü)

ALBAYRAK, Nurettin (2009), *Türkiye Türkçesinde Atasözleri*, İstanbul, 1140 s., Kapı Yayınları. (18.838 atasözü)

BİLGİN, Muhittin-Ahmet Can BİLGİN, (2014), *Tanıklarıyla Deyimler Sözlüğü*, İzmir, 5 Cilt, 2984 s., Yayın B. (21.000 dolayında deyim)

PARLATIR, İsmail (2007), *Atasözleri*, Ankara, 574 s., Yargı Yayınevi. (5076 atasözü)

_____ (2007), *Deyimler*, Ankara, 963 s., Yargı Yayınevi. (10. 349 deyim)

SARAÇBAŞI, Ertuğrul (2010), *Örnekleleriyle Büyük Deyimler Sözlüğü I-II*, İstanbul, 1324 s., YKY. (13.126 deyim)

SINAN, Ahmet Turan (2015), *Türkçenin Deyim Varlığı*, 2. bs., İstanbul, 581 s., Kesit Yayınları. (18.000 civarında deyim)

- TÜLBENTÇİ, Feridun Fazıl (1977), *Türk Atasözleri ve Deyimleri*, 2. bs., İstanbul, 581 s., İnkılap ve Aka Kitabevleri. (17.440 atasözü ve deyim)
- TDK (2016), *Bölge Ağzlarında Atasözleri ve Deyimler*, bs. haz. Mustafa S. Kaçalın, Ankara, 494 s., TDK Yayınları: 279, 331. (5788 atasözü, 5674 deyim)
- YURTBAŞI, Metin (2012), *Sınıflandırılmış Türk Atasözleri*, 10. bs., İstanbul, 704 s., Excellence Publishing.
- _____ (2012), *Sınıflandırılmış Türk Deyimleri*, 10. bs., İstanbul, 704 s., Excellence Publishing. (Kapağında 30.000 yazıyorsa da tekrarlar çıkarılınca 12.149 deyim olduğu görülmektedir.)